

דתישכונע

בס"ד

פרשת תצוה, תשע"ז, מספר 1211

אייכמן ואגג

איתמר דגן

הצדיק שמואל את עונשו בעיקרון של "מידה כנגד מידה": "כַּאֲשֶׁר שִׁפְּלָה נְשִׁים חַרְבָּךְ כֵּן תִּשְׁפָּל מְנַשִּׁים אִמְךָ". המ"ם במילה "מְנַשִּׁים" היא מ"ם היתרון, ופירושה שהמתת אגג תכליתה לפגוע באמו, ולגרום לה להצטער באובדנו יותר ממה שנצטערו נשות ישראל על מות בניהן בחרבו.⁴

התבטאותו של שמואל, הרואה בהמתת אגג גמול מדויק על חטאיו, הותירה את רושמה ברבות הימים, בעת שיצחק בן-צבי, נשיאה השני של מדינת ישראל, דן בבקשות שנשלחו ללשכתו, שינצל את סמכותו לבטל את עונש המוות שנגזר על הפושע הנאצי אדולף אייכמן או להמתיקו. אל בן-צבי נשלחו פניות מהארץ ומהעולם, ובהן פניותיהם של אייכמן עצמו וסנגורו, חמשת אחיו ואשתו ורה. העיתון "מעריב" מאותם הימים דיווח, שמבין כל הבקשות הובא ראשון לעיונו של בן-צבי מברקה של ורה אייכמן, שבו ציינה בגרמנית את הסבל שצפוי לה ולילדיה כתוצאה ממות בעלה, וכך תרגמה: "לאחר דחיית הערעור,⁶ נתון

פרק ט"ו בשמואל א, שנוהגים להפטיר בו בשבת "זכור" שלפני פורים,¹ עוסק במלחמת שאול בעמלק על פי צו ה', ובעיקר בכישלונו הדתי והמנהיגותי להכחידם עד תום: שאול חס על חייו של אגג מלך עמלק, ולא מנע מצבאו לבזוז את המובחר ממשק החי שנלכד. כשנודע על כך לשמואל, הוא נזף בשאול והודיע לו כי ה' מאס בו, והוא עתיד לנשלו מן המלוכה. הסיפור מסתיים בכך ששמואל, כמופת לביצוע החרם בעמלק, משסף² את אגג השבוי באופן טקסי ("לִפְנֵי ה' בַּגִּלְגָל" שם:לג), ולאחר מכן נפרד משאול לצמיתות.

על אחריתו של אגג מסופר, כי בעת שהובל לקראת מותו אמר: "אֶכֶן סָר מֵר הַמָּוֶת" (שם:לב). בתגובה לדבריו העמומים,³

* איתמר דגן, גבעת שמואל.

בגרסה האלקטרונית של מאמר זה באות שתי הפניות לאתרים במרשתת, והן מסומנות בקו.

¹ על מנהג תנאים זה ראו: תוספתא מגילה ג, ב (מהד' ליברמן עמ' 353); ברייתא שבבבלי, מגילה ל ע"א.

² מילה זאת, שהיא יחידאית במקרא תורגמה ע"י יונתן על פי הפועל הארמי "ופשח", שמשמעו "וישסע" או "ויבקע". ואמנם, קיצוץ לנתחים היה מדרכי ההמתה המקובלות במזרח הקדום וברומא לשבויים נכבדים. ראו: י' קיל, שמואל, דעת מקרא, כרך א, ירושלים תשמ"א, עמ' קנג. כפי הנראה, על רקעו של תרגום זה, נוצרו מסורות מדרשיות ארצישראליות שהפליגו בתיאורים פיגורטיביים וגרוטסקיים באשר לדרך המדויקת שבה הומת אגג, והן רוכזו על ידי עורכו של מדרש איכה רבה ג, סד (מהד' בובר ע"א) ובמקבילות. והשוו למסורת המדרשית המובאת בפירושו של ר' משה אלשיך על אתר.

³ להסברת הפועל "סר" נאמרו שלושה פירושים: א. "קרב": אגג הכריז שכבר בשביו ידע שקיצו קרוב (רד"ק); ב. "חלף": אגג סבר בטעות ששמואל יחוס עליו, אולי

בשל חזותו נשואת הפנים (רלב"ג). ג. תרגום יונתן, לעומתם, מתבסס על חילופי סר-שר, ובעקבות כך שם בפי אגג דברי התרצות בפני מי שמופקד על ביצוע גזר דינו: "בבעו רבוני, מריר מותא"! (=בבקשה אדוני, מר המוות!). פרשנות זאת, הופכת את דברי אגג ושמואל לדיאלוג ישיר, הנחתם בסירובו של שמואל לחון את אגג.

⁴ ראו: ש' בר-אפרת, שמואל א, מקרא לישראל (עורכים: מ' גרינברג וש' אחיטוב) ירושלים 2002, עמ' 204-205.

⁵ "כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך", מעריב, 1 ביוני 1962 עמ' 1. הפתק הנודע אותר במהלך עבודות סריקה שנערכו בארכיון בית הנשיא כשהוא מהודק למברקה של ורה אייכמן, וצילמו נחשף באתר האינטרנט של בית הנשיא ביום 27 בינואר 2016, לציון 55 שנים למשפט אייכמן ולרגל יום השואה הבינלאומי.

עיני שרידי השואה האיומה בארץ ובתפוצות "שאינ בית אשר אין שם מת" נשואות אל כבוד הנשיא. אנו משוכנעים, כי אדוני הנשיא לא יתן אוזן קשבת לפניית מוזרות לחון את הצורך הנאצי הגרמני. הרוצח הכי גדול מיום היות האדם עלי אדמות. איפה היו ה"דמוקרטים" וה"הומניסטים" הצבועים כשהשליכו את ילדי ישראל הנחמדים לכבשני האש? הם רחצו בנקיון כפם! יש להצטער על יהודים גם מאנשי הרוח שנכנסת בהם רוח שטות. לפנינו ישנה הוראה ברורה של שמואל הנביא לגבי אגג מלך עמלק: "כאשר שכלה נשים חרבך – כן תשכל מנשים אמך". ועוד: "כה אמר ה' צבאות: פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל... ולא תחמול עליו".¹⁰

העובדה שבן-צבי ראה לנכון לצרף למברקה של ורה אייכמן פתק א-פורמלי, הכתוב בעברית מקראית שבוודאי אינה מובנת לנמענת, וספק רב אם בכלל נשלח אליה, מורה ללא ספק כי בפתק זה בן-צבי כלל לא נתכוון אליה. הוא פנה בו לציבור כולו, ובפרט לאלו שהטילו ספק בצידוק למימוש של גזר הדין. בן-צבי ביקש אפוא להבהיר, כי התבטאותו של שמואל מן העבר היא "תקדים" משפטי ומוסרי לענישה ללא רחמים במציאות ההווה. ההפניה למכתבו של נורוק בתורף הפתק לא נועדה להעניק למחברו זכות ראשונים על מציאת המקור המקראי, אלא כדי להראות שלסירובו לחון את אייכמן תוקף משפטי ומוסרי רב, הנתמך גם מדברי אישיות רמת-דרג פוליטית ודתית; אדם שעבר בעצמו את אימי

גורלו של בעלי בידך. כרעיה וכאם לארבעה ילדים מבקשת אני מכבודו על חיי בעלי. ורה אייכמן". ביום 31 במאי 1962, דחה בן-צבי את כל בקשות החנינה, ובכללן את בקשתה של ורה אייכמן.⁷ אולם, בן-צבי לא הסתפק בהליך הפורמלי, ובאופן החורג מן המקובל הידק בשולי מברקה של ורה אייכמן פתק קטן בו כתב כך: "ויאמר שמואל [אל אגג]: 'כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך' (שמו"א, ט"ו, 33). וכבר צטט חה"כ ד"ר נורוק פסוק זה ב"צופה" הבקר. יב"צ". ואמנם, בבוקרו של יום זה פורסמה בעיתון 'הצפה'⁸ הידיעה, כי חבר הכנסת הרב מרדכי נורוק קרא לנשיא המדינה ב"מכתב גלוי" ונוקב, שלא להישמע לבקשות החנינה שהפנו אליו אנשי רוח שונים,⁹ תוך שהוא מייעץ לו להסתמך על "הוראה ברורה" הנלמדת לטעמו מדברי שמואל לאגג:

⁶ כוונתה להחלטת בית המשפט העליון בירושלים מיום 29 במאי 1962, לדחות את ערעורו של אייכמן על העונש שהוטל עליו בבית המשפט המחוזי בירושלים ביום 15 לדצמבר 1961 (ע"פ 336/61 אדולף אייכמן נ' היועה"מ, פ"ד טז [3] 2033).

⁷ ההודעה מטעמו של בן-צבי נשלחה לשר המשפטים דאז, דב יוסף, ועוד באותו הלילה הוצא אייכמן להורג.

⁸ "ולא תחמול עליו", הצפה, 31 במאי 1962, עמ' 5. הרב ד"ר מרדכי (מקס) נורוק (1879-1962) היה מנהיג ציוני וציר ב"סיים" בלטביה. עם עלותו לישראל, לאחר שאיבד את אשתו ושני בניו בשואה, ייצג את ה"מזרחי" כח"כ וכשר, והיה מיוזמי החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש"י-1950. לביוגרפיה עליו ראו: זכר מרדכי - מוקדש לחייו ופעלו של הרב מרדכי נורוק ז"ל (עורכים: א' טרטקובר ואחרים), ירושלים תשכ"ז, עמ' 15-42.

⁹ כוונתו לבקשת החנינה ששלחו מ"מ בובר, ה"ש ברגמן ואחרים אל בן-צבי, מיום 30 במאי 1962 (ארכיון המדינה, תיק מס' 88d VAR.145.ARC, עמ' 201). בן-צבי עצמו כעס על הפנייה וראה בה "חנופה יהודית גלוית". ראו: **יצחק בן-צבי - הנשיא השני** (עורכים: ח' צורף ו' רוזנטל), ירושלים 1998, עמ' 518. מעניין, שגישתו הרחומה של מ"מ בובר התבטאה גם ביחסו לסיפור על הריגת אגג "לפני ה". בובר ראה בכך "מעשה-קנאה ספונטאני", פרי יוזמתו של שמואל, והוא היה בעיניו כ"פצע מכאיב" שלא הגלית (הנ"ל, **דרכו של מקרא** - עיונים בדפוסי-סגנון בתנ"ך, ירושלים תשל"ח, עמ' 245-246).

¹⁰ נוסח המכתב שפורסם בעיתון "דבר" נחתם בדברי נורוק, הדוחק בנשיא לדחות את בקשות החנינה, תוך שהוא מעמידו ל"נוקם" ובא כוחה של מידת הדין העליונה: "אשריך נשיאנו היקר והחביב, כי הנוקם נקמת בני ישראל זיכה אותך לנקום את דם ששת מיליונים מאחינו ואחיותינו מיהדות אירופה ההיסטורית הצועק אלינו מן האדמה". ראו: 'הרב נורוק לנשיא: "ולא תחמול עליו"', דבר, 31 במאי 1962, עמ' 1. מכתבו המקורי של נורוק נשמר בארכיון המדינה (ראו הערה מס' 9, עמ' 181-182).

התלוננה על צערו של הנידון, אלא על צערה שלה "כרעיה וכאם לארבעה ילדים". אפשר שבן-צבי ביקש להצדיק את צערה של הרעיה והאם בפשעיו האכזריים של בעלה. עמדתו זכתה לאישור מדברי שמואל לאגג, שבהם הוא מדגיש שהמתת הבן תכליתה לפגוע ברגשות האם. בכך, הצליח בן-צבי, כשמואל בשעתו, גם לזכור את עמלק וגם לסייע במחירתו, תוך שהוא מפעים את הטקסט המקראי הקדום במשמעות אקטואלית.¹²

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת דוא"ל של
דף: dafshv@mail.biu.ac.il
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

השואה, ומי שבזכות פעילותו המשפטית הועמד אייכמן לדין.

עם זאת, דומה שלהוספת אזכור זה משמעות היסטוריוסופית החורגת מהקשרו המשפטי, וכי ניתן למצוא בו ביטוי לכך שבן-צבי תפס את המעמד כולו כבבואה לסיפור על אחריתו של אגג. רבים עמדו על כך, שדמותו של עמלק המקראי הפכה ברבות הזמן מציון מוצא גזעי או אתני לסמל המייצג את ממשיכי דרכו האידיאולוגית: אויבי ישראל ומבקשי רעתו שבכל דור ודור. תפיסה זאת, שבוודאי לא נעלמה מעיניו של בן-צבי, ראתה בגרמניה הנאצית "עמלק" דמונולוגי שחובה להילחם בו בשל פשעיו.¹¹ מסתבר, כי אם האויב הנאצי הוא "עמלק", הרי שאייכמן עצמו אינו אלא "אגג" טיפולוגי, המסמל את מנהיגו מתוקף סמכותו ופעילותו המרכזית במנגנון השמדת היהודים. באזכור משפט המוות שאמר שמואל לאגג, ביקש אפוא בן-צבי להציג את עצמו כבן דמותו של שמואל העומד "לשסף" את "אגג" המודרני, ולהראות קבל עם כי העמדתו לדין וחריצת עונשו החמור, הם חלק בלתי נפרד מהמלחמה הקדומה והבלתי פוסקת ב"עמלק" האנטישמי, שאייכמן הוא נציגו הבולט.

קשה לשער מה היה המניע לתשומת הלב המיוחדת שהפגין בן-צבי כלפי פנייתה של ורה אייכמן; הן בבחינתה קודם לשאר בקשות החנינה, הן בהצמדת הפתק לשוליה באורח חריג. אך לא מן הנמנע שבן-צבי ראה את בקשתה באור שונה, שכן היא לא

¹¹ בעיצומם של ימי השואה, בהיותו יו"ר ה"ועד הלאומי", העלה בן-צבי את זכרם של "גיבורינו אשר נפלו חלל וחרבם בידם במלחמת מצוה זו נגד העמלק" ("נאום הפתיחה של י. בן-צבי בפתיחת אספת הנבחרים", דבר, 10 למארכס 1942, עמ' 2). בן-צבי נקט בביטוי זה גם בעת שקרא לבני הישוב להתגייס לשורות הצבא הבריטי: "יש לדרוש מאת הציבור לקיים את המצווה להילחם בעמלק. 'מחה תמחה את זכר עמלק' ("כינוס רבנים לעידוד הגיוס", הצפנה, 9 לדצמבר 1942). על אפיון שונאי ישראל, וגרמניה הנאצית בכללם, כבני דמותו של עמלק, ראו: א' הורוויץ, "מדורו של משה עד דורו של משיח" - היהודים מול 'עמלק' וגלגוליו", ציון, סד (ד), 1999, עמ' 425-430.

¹² בארכיון המדינה (הערה 9 לעיל, עמ' 3) השתמר מכתב שנשלח לבן-צבי ע"י ר' מרדכי יהודה לייב זק"ש (ירושלים, 1906-1963). זק"ש הודה לבן-צבי על הוספת הציטוט מספר שמואל, תוך שהוא מסב את תשומת לבו שלא מקרה הוא שאייכמן הוצא להורג בליל יום ה', אור לכ"ח באייר. שכן לפי מסורת מימי הגאונים, בתאריך זה נפטר שמואל, ובוודאי שיד "השגחה פרטית" היא שכיוונה, שפסוק הנקמה של שמואל יתממש דווקא ביום זה.